

Lao Ki He Ngaahi Hia 2016

Kupu 81

81 Tu'uaki 'o e pa'umutu ki he totongi

- (1) Ko e tangata kotoa pe 'oku ne ma'u 'i he'ene 'ilo kotoa pe kongā 'ene mo'ui mei he pa'anga 'oku ma'u he pa'umutu 'oku pau ke ne nofo pōpula ki ha taimi 'oku 'ikai lahi hake 'i he ta'u 'e 2 pea 'i ha mo'ua tu'o ua pe toe mo'ua ki nui 'e ngofua ki he fakamaau'anga 'i hano fakalahi ki ha tautea nofo pōpula 'e hilifaki, ke fekau ia ke taa'i 'o fakatatau ki ha lao 'oku lolotonga ngaue'aki 'oku ne pule'i 'a e tautea taa'i 'o e kau faihia.⁸¹
- (2) Koe'uhi ko e ngaahi taunm'a 'o e kupusi'i (1) ko ha tangata 'a ia 'oku nofo mo ha pe 'oku ne anga'aki 'a e fe'ao mo ha taha pa'umutu, pe 'oku ne ngaue'aki 'a e pule'i, fakahinohino'i pe fakaloto'i 'a e ngaahi ngaue 'a ha taha pa'umutu 'i ha founga 'a ia 'oku ha ai 'oku ne poupu'i, tokoni'i pe fakamalohi'i 'a 'ene pa'umutu mo e ni'ihi kehe, kuo pau ke lau pe ia ko e mo'oni 'oku ne mo'ui 'i he'ene 'ilo 'i he pa'anga 'oku ma'u 'i he pa'umutu kae 'oua kuo ne fakamo'oni'i 'oku 'ikai ke pehē.⁸²
- (3) Ko e fefine kotoa pe 'a ia koe'uhi ko e ngaahi taunm'a ke ma'u ha tupu pe ha me'a kehe 'oku ne ngaue'aki 'a e pule'i, fakahinohino'i pe fakaloto'i 'a e ngaahi ngaue 'a ha taha pa'umutu 'i ha founga 'a ia 'oku hā ai 'oku ne poupu'i, tokoni'i pe fakamalohi'i 'a 'ene pa'umutu 'oku halaia ia ki ha hia pea 'e mo'ua 'o ka fakamaau'i 'i he Fakamaau'anga Polisi ki ha tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$5000 pe ki he nofo pōpula ki ha taimi 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 2.⁸⁷
- (4) Ka 'i ai taha 'i ha feitu'u faka-Pule'anga te ne kole pe feinga malohi ke fai ha ngaahi me'a kovi (immoral purposes) 'oku pau ke mo'ua ki he nofo pōpula ki ha taimi 'oku 'ikai lahi hake 'i he mahina 'e 6.⁸⁸
- (5) Ka 'i ai ha tangata 'a ia, lolotonga ha'ane kole 'o fakataunm'a ki ha ngaahi anga ta'e taau 'i ha feitu'u faka-Pule'anga 'aki 'ene loto ke kākaa'i ha taha kehe koe'uhi ko hono fotunga totonu ko e tangata ia, 'oku ne 'ai pe ma'u 'iate ia ha me'a 'oku ne fakakaukau ai te ne fakafofonga'i ia ko e fefine pe 'i ha founga kehe 'o ne fakakehe pe fakafofonga ia ko ha fefine kuo pau 'e halaia ki ha maumaulao pea 'e ala tautea 'i hano fakamaau'i 'o 'ilo 'oku mo'oni ki he mo'ua pa'anga he 'ikai laka hake 'i he \$1000, pe ki he ngāue pōpula ki ha vaha'a taimi he 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e taha pe ki he mo'ua pa'anga mo e ngāue pōpula fakatou'osi.⁸⁹
- (6) 'Oku ngofua ki ha 'ofisa polisi ke ne puke ta'e 'i ai ha tohi puke ha taha kuo 'ilo 'oku ne fai ha hia 'i he kupu'ni.⁹⁰

Ngaahi fokotu'u ke liliu:

1. To'o 'a e fo'l lea "fefine" pe "tangata" ka e fetongi 'aki e fo'l lea "taha" ki he kupusi'l 1- 3.
2. To'o 'a e kupusi'l (5).

'E pehe ni leva e ngaahi kupu ni:

1. Ko e **taha** kotoa pe 'oku ne ma'u 'l he'ene 'ilo kotoa pe kongā 'ene mo'ui mei he pa'anga 'oku ma'u he pa'umutu 'oku pau ke nen nofo popula ki ha taimi 'oku 'ikai lahi hake 'l he ta'u 'e 2 pea 'l ha mo'ua tu'o u ape toe mo'ua ki mui 'e ngofua ki he

fakamaau'anga 'I hano fakalahi ki ha tauea nofo popula 'e hilifaki, ke fekau ia ke taa'I 'o fakatatau ki ha lao 'oku lolotonga ngaue'aki 'oku ne pule'I 'a e tautea ta 'o e kau faihia.

2. Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e kupusi'I (1) ko ha **taha** 'a ia 'oku nofo mo ha pe 'oku ne anga'aki 'a e fe'ao mo ha taha pa'umutu, pe 'oku ne ngaue'aki 'a e pule'I, fakahinohino'I pe fakaloto'I 'a e ngaahi ngaue 'a ha taha pa'umutu 'I ha founa 'a ia 'oku ha ai 'oku ne poupou'I, tokoni'I pe fakamalohi'I 'a 'ene pa'umutu mo e ni'I kehe, kuo pau ke lau pe ia ko e mo'oni 'oku ne mo'ui 'I he'ene 'ilo 'I he pa'anga 'oku ma'u 'I he pa'umutu kae 'oua kuo ne fakamo'oni'I 'oku 'ika ke pehee.

3. Ko e **taha** kotoa pe 'a iakoe'uhi ko e ngaahi taumu'a ke ma'u ha tupu pe ha me'a kehe 'oku ne ngaue'aki 'a e pule'I, fakahinohino'I pe fakaloto'I 'a e ngaahi ngaue 'a ha tha pa'umutu 'I ha founa 'a ia 'oku ha ia 'oku ne poupou'I, tokoni'I pe fakamalohi'I 'a 'ene pa'umutu 'oku halaia ia ki ha hia pea 'e mo'ua 'o ka fakamaau'I 'I he Fakamaau'anga Polisi ki ha tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'I he \$500 pe ki he nofo popula ki ha taimi 'o 'ikai laka hake 'I he ta'u 'e 2.

4. Ka 'I ai taha 'I ha feitu'u faka-Pule'anga te ne kole pe feinga malohi ke fai ha ngaahi me'a kovi (immoral purposes) 'oku pau ke mo'ua ki he nofo popula ki ha taimi 'oku 'ikai lahi hake 'I he mahine 'e 6.

5. 'Oku ngofua ki ha 'ofisa polisi ke ne puke ta'e 'I ai ha tohi puke ha taha kuo 'ilo 'oku ne fai hia 'I he kupu ni.

Ngaahi 'uhinga ki he liliu:

1. 'Oku 'ikai ko e kakai fefine pe 'oku nau malava 'o fakahoko e pa'umutu 'I Tonga ni, pea 'oku 'ikai ko e kakai tangata pe 'oku malava ken au mo'ui mei he pa'anga pa'umutu. Ko hono liliu e lea "tangata" mo e "fefine" ki he "taha" 'oku 'osi mahino ai ko ha taha pe 'oku ne fakahoko e hia ni, tangata pe fefine, 'oku mo'ua 'I he hia ni. 'Ikai leva ke toe fiema'u ke to e mo'ua ha tangata ia ko ha'a ne teuteu fakafefine 'I he hia ni. Ko e kupusi'I 6 'o e kupu 81 lolotonga 'oku ne fakamafai'I 'a e kau polisi kenau puke ta'e 'I ai ha tohi ai ha taha tangata 'oku ne teuteu fakafefine 'I ha feitu'u fakapule'anga. 'Oku mahu'inga ki he TLA ke 'oua 'e 'I ai ha 'uhinga ke puke ai ha leiti 'I ha feitu'u fakapule'anga ko ha'a ne teuteu fakafefine, pe 'oku ne fakahoko 'a e hia ni pe 'ikai.

Kupu 136

136 Angahala'i ha tu'ungaiku 'i ha tangata pe fefine pe manu

Ka 'i ai ha taha 'e fakamaau'i pea mo'ua 'i he hia ko e angahala'i ha tu'ungaiku 'o ha taha pe angahala'i 'o ha manu kuo pau ke mo'ua pea 'oku 'i he fakakaukau fakapotopoto 'a e Fakamaau'anga ke tu'utu'uni ke ne nofo pōpula ki ha taimi 'o 'ikai lahi hake 'i he ta'u 'e 10.¹⁴¹

Ngaahi fokotu'u ki he liliu:

1. Tanaki atu 'a e ngaahi lea ni "fakamalohi 'a hono", mo e " pe ko ha taha kei ta'u si'i"
2. To'o e konga 'uluaki 'I he'e ne felave'I mo e tangata/fefine, kae tuku pe hia ki hano angahala'I 'o ha manu.

'O kapau 'e ngau'eaki e fokotu'u 'uluaki 'e pehe ni leva e kupu 136

136. Ka 'I ai ha taha 'e fakamaau'I pea mo'ua 'I he hia ko e **fakamalohi 'a hono** angahala'I ha tu'unga'iku 'o ha taha **pe ko ha taha kei ta'u si'i (minor)** pea angahala'I 'o ha manu kuo pau ke mo'ua pea 'oku 'I he fakakaukau fakapotopoto 'a e Fakamaau'anga ke tu'utu'uni ke ne nofo popula ki ha taimi 'o 'ikai lahi hake 'I he ta'u 'e 10 pea kuo pau ke tamate'I ha manu pehe 'e ha 'ofisa fakapule'anga.

'O kapau 'e ngaue'aki e fokotu'u hono 2 'e pehe ni leva 'a e kupu 136

136. Ka 'I ai ha taha 'e fakamaau'I pea mo'ua ki he hia ko e angahala'I 'o ha manu, kuo pau ke mo'ua pea 'oku 'I he fakakaukau fakapotopoto 'a e Fakamaau'anga ke tu'utu'uni ke ne nofo popula ki ha taimi 'o 'ikai lahi ahke 'I he ta'u 'e 10 pea kuo pau ke tamate ha manu pehe 'e ha 'ofisa fakapule'anga.

Ngaahi 'uhina ki he ngaahi liliu:

1. Ko e tu'o 4 pe 'eni hono ngaue'aki 'a e lao ni, pea ne faka'aonga'I pe tautea ni ko ha fakamalohi pe ko hono fai e me'a ni ki ha taha kei ta'u si'i (minor). 'Oku 'ikai totonu ke tuku leva ki he lao ke ne tautea'I ha ngaahi to'onga pehe ni 'o kapau 'oku felotoi (consent) 'a e ongo me'a 'oku na fakahoko 'a e me'a ni (tangata/Tangata, tangata/fefine).
2. Kapau leva kuo 'osi tautea'I e ngaahi hia fakamalohi ia ki ha taha mo e ha taha kei ta'u si'I 'I ha ngaahi kupu lao kehe, 'oku 'ikai leva ke 'I ai ha 'uhinga malie ke toe tuku ai e kupu ni telia ha fai pehee 'I he felotoi'aki ha fefine/tangata pe ko ha tangata/tangata.

Ngaahi fokotu'u kehe:

Kupu 118 Tohotoho

1. 118(1) Fetongi 'a e lea "fefine" 'aki 'a e lea "taha)

'UHINGA:

'Oku 'ikai ko e kakai fefine pe 'oku tohotoho'i. 'Oku ala fakamalohi'i pe moe kakai tangata.